

prazdnikov [Education of value attitude to nature in primary schoolchildren based on calendar-ritual festivities]. (Candidate dissertation, Volgograd).

10. Sushentseva, D. B. (2006). *Vospitaniie u doshkolnikov kachestv lichnosti gumanisticheskoi napravlenosti sredstvamy muzykalno-igrovoi deiatelnosti* [Education of humanistic personality qualities in preschoolers by means of music-game activity]. (Candidate dissertation, Yekaterinburg).

УДК 37.015.31:17.022.1:373.5

В. Б. Нечерда, м. Київ

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто модель виховання толерантності у старших підлітків загальноосвітньої школи. Запропонована автором структурно-функціональна модель дає змогу конкретизувати і системно представити процес виховання толерантності учнів. У дослідженні акцентовано на поняттях «модель», «моделювання», «педагогічні умови» та методологічному підґрунті й методиці виховання толерантності, а також визначено і схарактеризовано складники зазначеної моделі.

Ключові слова: толерантність, виховання толерантності, структурно-функціональна модель, педагогічні умови, принципи, підходи до виховного процесу, форми роботи, методи.

В умовах розбудови демократичної України виховання толерантності старших підлітків є актуальним питанням сучасної педагогічної теорії та освітньо-виховної практики. Суголосно роздумам багатьох видатних діячів культури й науки стосовно важливої ролі толерантності на шляху людства до мирного і стабільного майбутнього є позиція академіка В. Кременя, згідно з якою «без толерантності не може існувати в подальшому людство. ... Толерантність, як основа міжнародних взаємин, стає передумовою подальшого існування цивілізації» [4, с. 44]. Достатньо гостро проблема толерантності порушена у вихованні підростаючого покоління. Адже безліч соціальних, економічних, політичних, психологічних та інших чинників на сьогодні формує в дітей і молоді досвід нетерпимості, інтолерантності. З цим негативним «вантажем» переважна частина їх приходить у доросле життя, де відсутність толерантності призводить іноді до катастрофічних наслідків. Безперечно, виховання толерантності є необхідним і в

ранньому дитячому, і в зрілому віці, проте саме для підліткового віку є найбільш актуальним. Адже в цьому віці закладаються основи подальшої соціальної поведінки особистості, а для дітей старшого підліткового віку (15–18 років) толерантність може виступати вже як усвідомлена громадянська позиція. Вітчизняні й зарубіжні дослідники проблеми толерантності пропонують розглядати процес виховання цієї особистісної якості за певною моделлю, що фактично є філософською концепцією виховання, яка визначає принципи й особливості організації виховання та сформовані на їх основі зразки виховної практики. Зазначене зумовило тему нашого дослідження.

Згідно з академіком І. Бехом, «толерантні взаємини – це взаємопроникнення особистості в особистість в єдності глибокого взаєморозуміння і такої ж міри почуттєвого вживання у дещо відмінні внутрішні світи з метою набуття ціннісно-сислової гармонії у тих чи інших сферах їхнього буття» [1, с. 4]. Аналіз сучасних педагогічних досліджень з питань виховання толерантності (Я. Береговий, І. Єрмаков, А. Змушко, П. Кінг, М. Красовицький, Ю. Мухіна, О. Овсянникова, А. Сиротенко, І. Тараненко, Е. Хігінс) свідчить, що у межах навчально-виховного процесу виховання толерантності розглядається як основа педагогічного спілкування всіх його учасників і виступає як система заходів, спрямованих на формування навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях. У попередніх публікаціях ми уточнювали визначення виховання толерантності як сукупності форм і методів навчально-виховної діяльності, спрямованих на оволодіння знаннями про толерантність, розуміння вихованцями складності й багатогранності цього феномену, сприяння їх позитивному ставленню до толерантності, послаблення або подолання наявних у поведінці інтолерантних проявів та вироблення подальшої стратегії формування досвіду толерантності [3]. Вважаємо, що саме в такому випадку виховання толерантності зможе виконати своє основне завдання – розвиток і становлення відповідних якостей толерантної особистості. На основі аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду виховання толерантності дітей і молоді (О. Брянцева, О. Волошина, О. Матієнко, Х. Тілова та інші) можемо констатувати, що сучасна психолого-педагогічна наука вважає виховання толерантності складним системно-структурним процесом, який передбачає створення толерантного виховного простору (організація та реалізація взаємостосунків усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, безконфліктне спілкування та моральне

виховання учнів). Для вивчення особливостей роботи (функціонування) певної системи та її призначення у взаємозв'язку з внутрішніми та зовнішніми елементами створюється структурно-функціональна модель. Під моделлю розуміють зображення, схему, графік будь-якого об'єкта, процесу або явища, що використовується як його спрощена заміна. Моделювання дає змогу наочно уявити об'єкт, зануритись у його глибину, розпізнати елементи й описати важливі теоретичні питання досліджуваної проблеми. Структурно-функціональні моделі оперують, насамперед, функціональними параметрами – найістотнішими характеристиками будь-якої системи, що відображають її призначення, причину створення і являють собою організовану сукупність елементів та зв'язків між ними. У психолого-педагогічних дослідженнях останніх років (І. Білецька, С. Вихор, Т. Гурова, К. Дорошенко, П. Комогоров, Ф. Місходжева, О. Оксенюк, Т. Саннікова та інші) такі моделі містять взаємопов'язані елементи: мету, принципи, завдання, зміст, методичне забезпечення процесу виховання і його результат, а також неодмінно педагогічні умови.

Виходячи із зазначеного вище, ми вважаємо доцільним визначити основною метою свого дослідження теоретичне обґрунтування й розроблення структурно-функціональної моделі виховання толерантності у старших підлітків. Переконані, що моделювання процесу виховання толерантності є необхідним для експериментальної перевірки педагогічних умов виховання толерантності у старших підлітків загальноосвітньої школи.

На нашу думку, педагогічні умови виховання толерантності старших підлітків дозволяють озброїти учнів знаннями про толерантність та вміннями аналізувати власні вчинки і поведінку, ситуації у навчальному закладі, класному колективі, родині, соціумі, сприяють формуванню установки на толерантну поведінку та розвиткові практичних умінь і навичок толерантної взаємодії, а також забезпечують створення толерантного навчально-виховного середовища та спільну діяльність вчителів і батьків, спрямовану на виховання толерантності старших підлітків.

Однак для коректного підходу до визначення доцільних для означених випадків умов вважаємо за необхідне уточнити, який саме зміст вкладається у поняття «педагогічні умови». Зауважимо, що умови – це штучно або природно створені обставини для розвитку особистості. Проблема умов набула педагогічного «забарвлення» у дослідженнях В. Андрєва, С. Диніної, М. Зверєвої, Н. Іпполітової, Б. Купріянова,

А. Найна, Н. Яковлевої та інших, знаходячи своє відображення у численних трактуваннях терміна «педагогічні умови». Дослідниці феномену умов Н. Іпполітова та Н. Стерхова наголошують, що, розглядаючи це поняття, вчені дотримуються декількох позицій: 1) педагогічні умови є сукупністю певних заходів педагогічного впливу і можливостей матеріально-просторового середовища (В. Андреев, А. Найн, Н. Яковлева); 2) педагогічні умови є змістовною характеристикою одного з компонентів педагогічної системи, яким виступають зміст, організаційні форми, засоби навчання і характер відносин між учителем і учнями (М. Зверева, Н. Іпполітова); 3) педагогічні умови є планомірною роботою з уточнення закономірностей як стійких зв'язків навчально-виховного процесу, котра забезпечує можливість перевірки результатів науково-педагогічного дослідження (С. Диніна, Б. Купріянов) [2].

Аналіз поглядів різних дослідників щодо визначення поняття «педагогічні умови» дав змогу виокремити ряд положень, важливих для нашого розуміння цього феномену: 1) умови виступають як складник цілісного педагогічного процесу; 2) педагогічні умови відображають сукупність можливостей освітнього середовища (зміст, прийоми, методи і форми навчання та виховання) і матеріально-просторового середовища (навчальне й технічне обладнання); 3) реалізація правильно обраних педагогічних умов забезпечує розвиток і ефективність функціонування педагогічної системи.

Отже, у психолого-педагогічних джерелах немає єдиного підходу до поняття «умови». В контексті нашого дослідження ми розглядаємо педагогічні умови як особливості організації навчально-виховного процесу, що детермінують результати виховання, освіти й розвитку особистості та являють собою спеціально створені сприятливі обставини для формування заданих рис особистості, реалізації цілей та мети навчально-виховного процесу.

Педагогічні умови виховання толерантності у старших підлітків загальноосвітньої школи спрямовані на створення максимально можливого толерантного навчально-виховного середовища, центром якого є старший підліток загальноосвітньої школи, й передбачають формування рис толерантної особистості учнів та представників учительського і батьківського колективів за допомогою як традиційних форм і методів, так і передових технологій навчання й виховання.

Ураховуючи викладене, процес виховання старших підлітків загальноосвітньої школи здійснюється за сукупності таких педагогічних умов: використання доцільних

інтерактивних форм і методів, спрямованих на виховання толерантності старших підлітків; формування готовності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів до виховання толерантності старших підлітків; організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів загальноосвітньої школи і батьків.

Як уже зазначалося, моделювання дає можливість відобразити сучасний стан проблеми, виявити в ній вузлові моменти, а також фактори, які впливають на процес формування тієї чи іншої якості. Саме тому на підставі вивчення феномену толерантності, визначення толерантності як необхідної якості сучасного старшого підлітка і складових толерантності як цілісного морального утворення особистості (терпимість, чуйність, самовладання, впевненість у собі, сила волі, рефлексивність, емпатія, доброзичливість, довіра, гнучкість), врахування психологічних особливостей підлітків старшого віку, результатів констатувального етапу дослідження (що засвідчив низький рівень вихованості толерантності більшості старших підлітків загальноосвітньої школи, негативний вплив середовища старших підлітків, брак сімейного виховання й недостатню увагу закладів до форм і методів роботи з виховання толерантності учнів), а також визначених педагогічних умов виховання толерантності нами розроблено структурно-функціональну модель виховання толерантності у старших підлітків загальноосвітньої школи.

Створення моделі виховання толерантності старших підлітків ми розглядаємо як схематичне відображення педагогічної взаємодії суб'єктів виховного процесу, спрямованої на підвищення рівня вихованості толерантності старших підлітків.

Модель, яку ми пропонуємо, – своєрідне уявлення, що певним чином ілюструє зразок толерантності і всього, що пов'язано з формуванням цієї необхідної для старших підлітків якості у взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємозумовленості. У нашому випадку модель, яка зображена на рисунку, фіксує проєктований процес виховання толерантності у старших підлітків загальноосвітньої школи.

Модель об'єднує: мету діяльності – виховання толерантності у старших підлітків; принципи виховання толерантності старших підлітків (демократичної взаємодії учасників виховного процесу, гармонізації виховання в родині та школі, цілеспрямованості, готовності до діалогу, культуровідповідності) та підходи до організації навчально-виховного процесу (особистісно орієнтований, гуманістичний, середовищний, системний); суб'єктів навчально-виховного процесу – старші підлітки – учні загальноосвітньої школи, педагогічні колективи,

батьківська громада; діагностику вихованості толерантності старших підлітків, що здійснюється відповідно до критеріїв, показників та рівнів; педагогічні умови виховання толерантності; сукупність форм і методів роботи як способів впливу на старших підлітків, педагогічний і батьківський колективи; прогностований результат – підвищення рівня вихованості толерантності старших підлітків загальноосвітньої школи. Умовою реалізації нашої моделі є кореляція з тим середовищем, у якому їй належить функціонувати. Таким середовищем у нашому дослідженні виступає навчально-виховний процес загальноосвітньої школи.

Методологічним підґрунтям виховання толерантності є певні принципи й підходи до організації виховного процесу, в основі яких закладена суб'єктно-суб'єктна морально-етична взаємодія вихователя й вихованця.

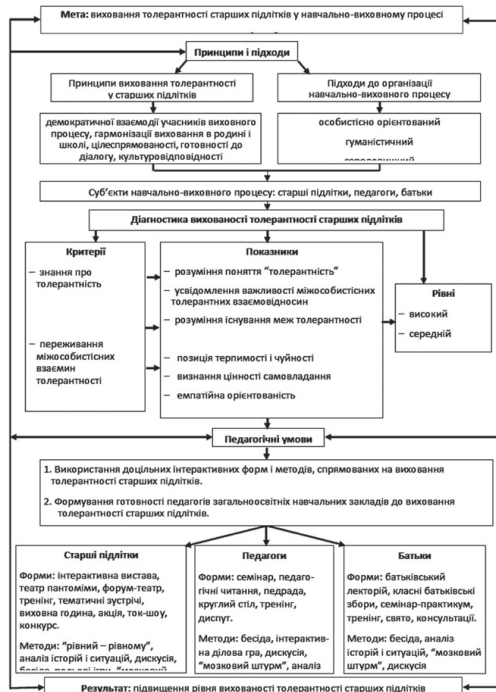

Рис. 1. Структурно-функціональна модель виховання толерантності старших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи

На основі аналізу сучасної педагогічної літератури виокремимо основні, на нашу думку, підходи до виховного процесу: гуманістичний (І. Бех, В. Білоусова, І. Кон, М. Красовицький), що сприяє становленню і вдосконаленню цілісної особистості, яка самостійно формує власний досвід, прагне активно реалізувати свої можливості, здатна до усвідомленого та обґрунтованого вибору рішень у різних життєвих і навчальних ситуаціях; особистісно орієнтований (І. Бех, Є. Бондаревська), який передбачає створення умов з урахуванням індивідуальних особливостей вихованця для вільного розвитку і повноцінного прояву потенціалу кожного учня з метою його самоорганізації, самовиховання, саморегуляції поведінки та саморозвитку; середовищний підхід (А. Каташов, В. Петрівський, І. Якиманська), в основі якого лежить спеціально організована діяльність у навчально-виховному закладі як система впливів і умов формування особистості; системний (М. Красовицький, К. Судаков, Н. Щуркова), який виявляється у створенні умов, за допомогою яких здійснюється система виховання на основі безперервності, досягнення цілісності й послідовності.

У результаті аналізу творчого доробку вчених І. Беґа, В. Кременя, Г. Пустовіта та інших провідних фахівців у сфері виховання, загальними методологічними принципами виховання толерантності у старших підлітків визначаємо такі:

- принцип демократичної взаємодії учасників виховного процесу – рівноправність і рівнозобов'язаність обох сторін, взаємоповага, що викликає у вихованців позитивну налаштованість на сприймання цінностей;
- принцип гармонізації виховання в родині і школі – об'єднання та координація виховних зусиль школи і родини;
- принцип культуровідповідності – занурення вихованців у систему європейських і світових цінностей, формування поваги до загальнолюдської культури, особливостей традицій і звичаїв усіх народів світу;
- принцип готовності до діалогу – формування активного пізнавального інтересу й навичок вільної ефективної комунікації – толерантність завжди є результатом діалогу, постійної тривалої роботи із взаємною активністю

вихователя та вихованця на шляху до формування толерантності останнього і створення толерантного мікроклімату школи;

- принцип цілеспрямованості – чітке уявлення мети й результатів навчання та виховання, усвідомлене виконання навчально-виховних дій.

Методика нашого дослідження передбачає розроблення шляхів результативного цілеспрямованого виховного впливу. У межах моделі виховання толерантності старших підлітків ми розглядаємо її у сукупності форм і методів педагогічної діяльності, що спрямовані на вирішення таких завдань: 1) сформувати у старших підлітків уявлення про суть толерантності, сприяти усвідомленню ними необхідності толерантності як тієї якості, що допомагає спілкуватися з іншими людьми, адаптуватися до соціального середовища; 2) пробудити у старших підлітків прагнення бути толерантними, допомогти їм відчувати потребу звільнитися від інтолерантних якостей через критичну самооцінку, рефлексію, а також сприяти розвитку в учнів рис толерантної особистості; 3) допомогти старшим підліткам самоствердитися у партнерській поведінці й самореалізуватися у толерантній взаємодії.

Досягнення результату розробленої та обґрунтованої нами моделі виховання толерантності у старших підлітків загальноосвітньої школи забезпечується реалізацією мети й сукупності методологічних принципів та підходів з урахуванням зазначених педагогічних умов.

Таким чином, з метою підвищення ефективності виховання толерантності старших підлітків розроблено структурно-функціональну модель означеного процесу, яка визначається цілісністю і динамічністю. Запропоновані педагогічні умови, використання необхідних методик, інтерактивних форм і методів роботи з учнями, педагогічним і батьківським колективами дає змогу інтегрувати розроблену модель у навчально-виховне середовище сучасної загальноосвітньої школи.

Запропонована модель виховання толерантності у старших підлітків розглядається як ефективний інструментарій підвищення рівня толерантності всіх учасників навчально-

виховного процесу. Модель є відкритою і за необхідності може бути доповнена новими компонентами. Подальші перспективи досліджень проблеми виховання толерантності старших підлітків, на нашу думку, пов'язані з пошуком нових ефективних форм і методів розвитку якостей толерантної особистості учнів, педагогів і батьків. Ретельного наукового вивчення потребують також питання виховання толерантності представників інших вікових груп з урахуванням особливостей соціокультурного середовища.

Література

1. Бех І. Д. Принцип міжособистісної спільномірності В. Сухомлинського у вирішенні проблеми толерантності / Іван Бех // Освіта. – 2014. – 10 жовт. – С. 3–5.
2. Ипполитова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация [Электронный ресурс] / Наталья Ипполитова, Наталья Стерхова // General and professional education. – 2012. – № 1. – Р. 8–14. – Режим доступа к статье: <http://ru.genproedu.com/paper/2012-01>.
3. Нечерда В. Б. Виховання толерантності у підлітків у контексті формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу / В. Б. Нечерда // Наукові записки. Сер. «Психолого-педагогічні науки» / Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя; [за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко]. – Ніжин : НДУ імені Миколи Гоголя, 2012. – № 7. – С. 72–77.
4. Орловська Н. М. Орієнтовна концепція толерантності / Н. М. Орловська // Позакласний час. – 2010. – № 7. – С. 44–45.

В. Б. Нечерда

Структурно-функціональна модель воспитания толерантности у старших подростков общеобразовательной школы

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9, ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье рассматривается модель воспитания толерантности у старших подростков общеобразовательной школы. Предложенная автором структурно-функциональная модель позволяет конкретизировать и системно представить процесс воспитания толерантности учащихся. В исследовании акцентировано на понятиях «модель», «моделирование», «педагогические условия»,

методологической основе и методике воспитания толерантности, а также определены и охарактеризованы составляющие указанной модели.

Ключевые слова: толерантность, воспитание толерантности, структурно-функциональная модель, педагогические условия, принципы, подходы к процессу воспитания, формы работы, методы.

V. B. Necherda

The Structural-Functional Model of Educating Tolerance in Elder Teenagers of Comprehensive School

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine)

In the article, a model of educating tolerance in elder teenagers of comprehensive school is considered. The author notes that tolerance education of elder teenagers is a topical issue of modern educational theory and educational practice in the development of democratic Ukraine. From the point of view of the researcher, the process of tolerance education is most relevant for adolescence, which provides the foundations for future social behavior of the individual. The author believes that education of tolerance is especially important for elder adolescents (15–18 years) because in this age tolerance can be a conscious civic position, with which the teenager enters adulthood.

The author focuses on the concepts of «model», «modeling», «pedagogical conditions», methodological basis of tolerance education. In addition, the researcher defines and characterizes the composition of the model. The proposed model of tolerance education of adolescents is open and, if necessary, can be supplemented with new components. It is regarded as an effective tool for increasing the level of tolerance of all participants of the educational process.

Keywords: tolerance, education of tolerance, structural-functional model, pedagogical conditions, principles, approaches to process of education, forms of work, methods.

References

1. Bekh, I. D. (2014). *Pryntsyv mizhosobystisnoi spilnomirnosti V. Suhomlynskooho u vyrishenni problemy tolerantnosti* [The principle of interpersonal communication of V. Suhomlynsky in addressing tolerance problem]. *Osvita*, 10 oct., 3–5.
2. Ippolitova, N. *Analiz poniatiia «pedagogicheskiie usloviia»: sushchnost, klassifikatsyia* [The analysis of the notion «pedagogical conditions»: the essence, classification] Retrieved from <http://ru.genproedu.com/paper/2012-01>.
3. Necherda, V. B. (2012). *Vykhovannia tolerantnosti u pidlitkiv u konteksti formuvannia preventyvnoho vykhovnoho seredovyshcha*

zahalnoosvitnioho navchalnoho zakladu [Tolerance education of adolescents in the context of the development of preventive educational environment of secondary school]. In *Naukovi zapysky «Psykhologo-pedahohichni nauky»: Vol. 7* (pp. 72–77). Nizhyn: Nizhynsky derzhavny universytet Mykoly Hoholia.

4. Orlovska, N. M. (2010). Oriientovna kontseptsiiia tolerantnosti [The concept of tolerance]. *Pozaklasny chas, Vol. 7* (pp. 44–45).

УДК 37.091.21:37.015.31:17.022.1:061.2

Т. К. Окушко, м. Київ

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАННЯХ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

У статті висвітлено питання розгортання наукового дослідження «Особистісно орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях», яке здійснюється працівниками лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України у 2016-2018 роках.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, учнівська молодь, особистісно орієнтовані технології, громадські об'єднання.

Виховання у зростаючої особистості почуття патріотизму, активної громадянської позиції є нагальною проблемою загальнодержавного масштабу.

Українське суспільство сьогодні переживає непрості політичні, економічні та соціокультурні трансформації у всіх сферах життя. Події останніх років ще раз засвідчили, що проголошена у 1991 році незалежність України потребує об'єктивної оцінки того, що відбувається навколо нас. Крім того, потребують надійного захисту суверенітет і територіальна цілісність нашої держави. Виступаючи під час Параду Незалежності до 25 річниці незалежності України Президент П. Порошенко зазначив, що від початку російської агресії проти України в лютому 2014 року українці кожного дня активно голосують за єдину, незалежну, соборну, унітарну, демократичну, європейську Україну. Зовнішня загроза пришвидшила процес формування сучасної української політичної нації на засадах громадянського патріотизму.

Надзвичайне випробування для України актуалізувало питання вдосконалення національно-патріотичного